

Ders Kitaplarında Engellilik DURUM ANALİZİ

#EgitimeEsitKatilim

#EgitimeEsitKatilim

Hazırlayan: Melike Ergün

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ

Koordinasyon: Filiz Gül

Yayın Kimliği ve Kapak Tasarımı: Esra Köymen İrmak

Sayfa Uygulama: Emre Yeni

Baskı: Mega Basım Yayın San. ve Tic. A.Ş.

Cihangir Mah. Güvercin Cad. No: 3/1 Baha İş Merkezi A Blok Kat:2 Avcılar/ İstanbul

Tel. 0 212 414 17 00

www.mega.com.tr

Mart 2017

ISBN: 978-605-399-482-4

Bu belge **Sabancı Vakfı Hibe Programları desteğiyle** hazırlanmıştır. Bu belgenin içeriğinden sadece **İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyoloji ve Eğitim Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi (SEÇBİR)** sorumludur ve bu içerik herhangi bir şekilde Sabancı Vakfı'nın görüş ve tutumunu yansıtmaz.

Ders Kitaplarında Engellilik DURUM ANALİZİ

Raporun Sesli Betimleme Derneği desteğiyle
hazırlanan betimlemeli versiyonları için bkz.
<http://secbir.bilgi.edu.tr/egitimeesitkatilim>

İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyoloji ve Eğitim Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi (SEÇBİR), Toplumsal Haklar ve Araştırmalar Derneği (TOHAD) ile Eğitim Reformu Girişimi (ERG) ortaklığında yürütülen ve Sabancı Vakfı Hibe Programları kapsamında desteklenen **“Eğitime Eşit Katılım Projesi”**, engellilerin eğitime eşit katılımı için eğitimcilerin güçlendirilmesini amaçlıyor.

Projede, 2016-2017 eğitim-öğretim yılında yayımlanan, farklı seviye ve branşlardan 37 ders kitabının incelendiği *Ders Kitaplarında Engellilik: Durum Analizi* ile birlikte engelliliğin ders kitaplarında nasıl ele alınması gerektiğine yönelik *Tavsiyeler* de sunuluyor. Ayrıca alternatif eğitim materyalleri geliştiriliyor.

İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyoloji ve Eğitim Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi (SEÇBİR)

Kasım 2010’da çalışmalarına başlayan SEÇBİR, ilköğretim ve ortaöğretim öğretmenleri ile akademi arasında köprü görevi görmeyi, iki alan arasındaki bilgi paylaşımını artırmayı hedefliyor.
www.secbir.org

Toplumsal Haklar ve Araştırmalar Derneği (TOHAD)

TOHAD, başta engelliler olmak üzere risk altındaki sosyal grupların kanun, anayasa, uluslararası sözleşmeler ve evrensel hukuk ilkelerinden doğan tüm haklarından eşitlik ilkesi kapsamında faydalanmaları amacıyla faaliyet gösteren bir sivil toplum örgütüdür.
www.tohad.org

Eğitim Reformu Girişimi (ERG)

2003 yılında kurulan ERG, çocuğun ve toplumun gelişimi için eğitimde yapısal dönüşüme nitelikli veri, yapıcı diyalog ve eleştirel bakış yoluyla katkı yapan bağımsız ve kâr amacı gütmeyen bir girişimdir.

www.egitimreformugirisimi.org

İÇİNDEKİLER

Giriş	7
Kapsam ve yöntem	11
Bulgular	11
1. Engelliliğin yalnızca belli temalar dâhilinde temsil edilmesi	12
a. Farklılık	12
b. İletişim	15
c. Beş duyu	16
2. Engelliliğin kimlikleştirilmesi ve başarı hikâyelerinin istisnalaştırılması	18
3. Engelliliğin yardım temelli yaklaşımla ele alınması	20
4. Engelliliğin insan hakları bağlamında sorunlu ele alınması	25
5. Engelliliğin tıbbi yaklaşımla ele alınması ve farkların 'sorun' olarak tanımlanması	26
a. Tıbbi yaklaşım ve sağlamlılık	27
b. Normallik	29
Sonuç	31
Kaynakça	33
Ek1 - İncelenen ders kitapları listesi	34

Giriş

Tüm bireyler, evrensel bir hak olan ve hem uluslararası hem de ulusal mevzuatta belirli sözleşme ve belgelerle güvence altına alınan eğitim hakkını koşulsuz gerçekleştirebilmelidir. Devletler tüm yurttaşların eğitim hakkını gerçekleştirmelerine yönelik düzenlemeler yapmakla ve gerekli önlemleri almakla yükümlüdür. Örneğin, Türkiye'nin de imzaladığı Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'nin 23. maddesine göre taraf devletler, engelli çocukların saygınlıklarının güvence altına alınması, özgüvenlerinin geliştirilmesi ve toplumsal yaşama etkin biçimde katılımlarının sağlanmasından sorumludur¹. Türkiye'nin 30 Mart 2007'de imzaladığı ve 3 Aralık 2008'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde onaylanan Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi'nin² 24. maddesinde ise, engelli çocukların engelli olmayan akranlarıyla birlikte bütünleştirilmiş ortamlarda eğitim görmelerine değinilmekte ve engelli bireylerin eğitim hakkından koşulsuz, ayrımcılığa uğramadan yararlanabilmeleri için devletlerin gerekli önlemleri almakla yükümlü olduğu belirtilmektedir. Ancak mevzuatta içerilse dahi, engelli bireyler eğitime katılımında pek çok sorunla karşılaşmaktadır.

2011 yılında gerçekleştirilen *Türkiye Nüfus ve Konut Araştırması*'na³ göre, 3 yaş ve üzerindeki engelli bireyler nüfusun % 6,9'unu oluşturmaktadır. T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ve Türkiye İstatistik Kurumu tarafından 2010 yılında gerçekleştirilen *Özürülülerin Sorun ve Beklentileri Araştırması*'na⁴ göre, Ulusal Engelliler Veritabanı'na kayıtlı 6 yaş ve üzerindeki bireylerin önemli bir kısmı (%41,6) okuryazar değildir. Sabancı Üniversitesi tarafından 2013 yılında yayımlanan *Engelsiz Türkiye için: Yolun Neresindeyiz? Mevcut Durum ve Öneriler*⁵ başlıklı çalışmaya göre ise, Türkiye genelinde nüfusun %24,8'i lise ve üzeri eğitim düzeyine sahipken bu oran engelliler için %7,7'dir. Eğitime erişimde hem yapısal hem sosyal pek çok engelle karşılaşan engelli bireylerin, özellikle ilkökul eğitimi sırasında ve/veya sonrasında okulu terk ettiklerine rastlanmaktadır. İlk ve ortaöğretimi tamamlamaları güçleşen engelli bireylerin yükseköğretime erişimleri mümkün olamamaktadır. Aynı çalışmada dikkat çeken bir diğer önemli bulgu ise, engelli bireylerin %28,3'ünün, eğitim aldıkları kurumlarda temas ettikleri eğitimcilerin engellilik konusunda bilgisiz ve eğitimsiz olduklarını ifade etmeleridir. Engellilere uygun iletişim araç ve teknolojilerinin hiç kullanılmama oranı ise %31,5'tir.

¹ Çocuk Haklarına Dair Sözleşme. Erişim tarihi: 16 Ocak 2017.

https://www.unicef.org/turkey/crc/_cr23b.html

² Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi, engelli bireylerin doğrudan temel hak ve özgürlüklerini gerçekleştirebilmelerinde önlerine çıkan olumsuzlukların ortadan kaldırılması amacıyla insan hakları yaklaşımını içeren bir belge niteliğindedir.

³ TÜİK (2013). *Nüfus ve Konut Araştırması 2011*. Ankara: TÜİK

⁴ T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ve Türkiye İstatistik Kurumu (2010) *Özürülülerin Sorun ve Beklentileri Araştırması*. Erişim tarihi: 16 Ocak 2017. www.tuik.gov.tr/IcerikGetir.do?istab_id=244

⁵ Menda, E., Balkan, N., ve Berktaş, N. (2013) *Engelsiz Türkiye için: Yolun Neresindeyiz? Mevcut Durum ve Öneriler*. İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları

Engelli bireylerin eğitime katılımı için sistemin kapsayıcı bir biçimde kurgulanması ve işlemesi, buna ek olarak da engelli bireylerin ihtiyaç duydukları farklı yöntem ve materyallere erişimlerinin sağlanması gerekmektedir. Bunun için eğitimcilerin ve öğretmenlerin farklı engellilik türlerine yönelik materyal geliştirme⁶ konularında donanım kazanmaları ve bilinçlenmeleri, eğitim ortamlarının ve kurumlarının *evrensel tasarım ilkesi* benimsenerek *herkes için erişilebilir* kılınması⁷, müfredatın hak temelli bir modele hazırlanması ve erişilebilir biçimlerde paylaşımına açılması temel ihtiyaçlardandır. Bireylerin mevcut sisteme uyumlu hâle getirilmesi yerine, sistemin kapsayıcı ve tüm bireylerin eşit yararlanabileceği bir hâle dönüştürülmesi ana amaç edinilmelidir.

Engelli bireylerin toplumsal yaşama eşit katılımını sağlayabilmek için, etkin politikaların hayata geçirilmesi ve tüm yapısal/fiziksel yükümlülüklerin yerine getirilmesini mümkün kılan bütüncül bir bakış açısına ihtiyaç vardır. Biyo-psiko-sosyal yaklaşıma göre, bireyin tam ve etkin katılımı için sadece engelli bireyi değil, onu içeren ve çevreleyen ortamı da gözetilen bir yaklaşım benimsenmelidir⁸. Bu noktada toplumda hâkim olan tutumların ve yargıların da eşitlikçi bir çerçeveye sahip olması gerekmektedir. Engelli bireylerin, engelli olmayan bireyler ile etkileşimini ve eşit katılımını sağlamak amacıyla gerekli önlemler alınmalı; toplumda, engelli bireyleri 'âciz' ve 'yardıma muhtaç' gören hâkim tutumlar hak temelli bir doğrultuda dönüştürülmelidir. Böylece mevzuatta içerilen ve devletleri bağlayan noktaların gündelik hayatta da karşılık bulması mümkün kılınabilir. Çünkü engelli bireylerin hak sahibi yurttaşlar olmaları yalnızca belgelerde yazılı olmakla kalmamalı, toplumsal yaşamda da karşılık bulmalıdır.

Engellilik farklı bakış açıları doğrultusunda ele alınan çok boyutlu bir meseledir. *Engelliliğe yaklaşımlar* olarak da adlandırılan bu bakış açılarına odaklandığımızda üç temel başlık karşımıza çıkmaktadır. İlk olarak *tıbbi yaklaşım*, engelliliği bireyin 'kusur'undan kaynaklanan, 'düzeltmesi' gereken, çözümü tıbbi müdahalelerce mümkün olan 'anormal' bir hâl olarak ele almaktadır. Bu yaklaşım aynı zamanda *bireyci model* olarak da adlandırılmaktadır. Dolayısıyla engelli birey tıp alanına hapsedilmektedir. Tıbbi yaklaşıma karşı çıkan, engelli hareketinin de gelişmesiyle doğan *sosyal yaklaşıma* göre ise, engelli bireylerin toplumsal hayata katılımında karşılaştıkları sorunun kaynağı bireylerin bedensel 'kusur'ları değil; engelli olmayan bireyler hesaba katılarak hazırlanan ve engelli bireyler dışlanarak kurulan ayrımcı toplumsal düzenin ve çevresel koşulların kendisidir. Bu nedenle sosyal yaklaşım, ayrımcılığın önüne geçmek amacıyla toplumsal değişimi hedeflemektedir; çünkü engelli bireylerin, kendilerini gerçekleştirebilmede engellenmemeleri gerekmektedir.

⁶ Braille alfabesi ile yazılmış eğitim-öğretim materyalleri, sesli kitaplar, alt yazılı konu anlatım dosyaları, sesli betimleme eklenmiş videolar vb.

⁷ İşaret dili bilen personeller, indüksiyon döngü sistemi, kılavuz yollar, rampalar, Braille haritalar vb.

⁸ Sart, Z. H. (2015) "Engelli Çocukların Eğitim Hakkı: İnsan Hakları Çerçevesinde Kaynaştırma/Bütünleşme Yoluyla Eğitim" *Engellilik ve Ayrımcılık: Eğitimciler için Temel Metinler ve Örnek Dersler* içinde, (der.) K. Çayır, M. Soran ve M. Ergün. İstanbul: Karekök Yayınları. s. 93-108. Erişim tarihi: 16 Ocak 2017. <http://secbir.org/images/2015/pdf/metin7.pdf>

Engelliliğe yaklaşımlar konusunda son olarak *insan hakları yaklaşımından* bahsedilebilir. Bu yaklaşım, engelliliğe dayalı ayrımcılığın önlenerek engelli bireylerin bağımsız yaşayabilmeleri, insan haklarından tam ve eşit yararlanabilmeleri için devletlerin, Sözleşme kapsamında kabul edilen genel ilkeleri gözeterek yükümlülüklerini⁹ yerine getirmesi ve gerekli önlemleri alması gerektiğinin altını çizmektedir. Bu noktada mâkul uyumlaştırma kavramını paylaşmak değerlidir. Mâkul uyumlaştırma engellilerin tüm hak ve özgürlüklerinden eşit şekilde yararlanması için ihtiyaç duyulan, aşırı bir yük getirmeyen uyarlamalar ile gerekli ve uygun tedbirlere karşılık gelmektedir. Örneğin, görme engelli bir öğrencinin kullanacağı eğitim materyallerinin öğrenciye uygun hazırlanması mâkul uyumlaştırmadır. Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi'ne göre mâkul uyumlaştırma bir gerekliliktir ve sağlanmaması ayrımcılık teşkil etmektedir.

İnsan hakları yaklaşımı, engelli bireylerin *hak özneleri* olduğunu bir ilke olarak kabul etmekte ve savunmaktadır. Ancak tüm bunların yanı sıra şu noktanın atlanmaması gerekmektedir: Devletin gerekli yasal önlemleri alması ve düzenlemeleri sağlaması yetersiz kalabilmektedir. Örneğin, görme engellilerin kullanımı için kılavuz yolların yapılması 'olması gereken'in gerçekleştirilmesi açısından olumlu bir gelişme iken, kılavuz yol üzerine park edilen bir araç, somut adımların yanı sıra toplumsal algının da bu çerçevede dönüştürülmesi, toplumun genelinin engelli hakları konusunda bilinçlendirilmesi ve 'eşit yurttaşlar' olduklarına ikna olması gerektiğini bizlere göstermektedir.

Ders kitapları, gerek içinde bulunan metinlerle, gerekse de görsellerle öğrencilerin eğitiminde büyük rol oynarlar. Ders kitaplarının, -özellikle birçok eğitim kurumunda tek kaynak olarak kullanıldıkları düşünüldüğünde- öğrencilerin, dolayısıyla toplumun sahip olduğu değerleri, tutumları ve kalıpyargıları, kısacası bir toplumun kültürünü şekillendiren önemli araçlardan biri olduğunu söylemek mümkündür.

Ders kitapları, öğrencilerin bir konu hakkında farklı bakış açıları geliştirmelerine yardım edebileceği gibi barındırdığı bazı bilgi ve söylemlerle ayrımcılığı artırabilir. Bu bağlamda ders kitapları toplumsal sorunları çözmek veya daha da karmaşık hâle getirmek konusunda önemli bir rol taşımaktadır. Örneğin, farklı toplumsal grupların ders kitaplarında temsil edilmemeleri ya da ne sıklıkla ve hangi bağlamlarda temsil edildikleri çok önemlidir. Çünkü ders kitapları, toplumda var olan, farklı gruplara dair hâkim yargıları ve tutumları pekiştirmenin yanı sıra dönüştürme potansiyeli de taşımaktadır.

⁹Madde 3 ve 4, Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme, 3 Aralık 2008 tarih ve 2009/15137 Sayılı Karar, Resmi Gazete, 14 Temmuz 2009, Sayı, 27288. Erişim tarihi: 16 Ocak 2017. <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2009/07/20090714-1.htm>

Ders kitaplarında engelli bireylere çoğu zaman hiç yer verilmiyor olması, yer verildiği noktalardaki temsil edilme biçimleri, engelli karakterlerin ne sıklıkla ve hangi bağlamlarda görünür olduğu öğrencilerin zihinlerindeki ‘muhtaç engelli’ algısını yeniden üretme riski taşıyabilmektedir. Örneğin, bu konuda yapılmış uluslararası çalışmalar¹⁰, ders kitaplarında engellilere yönelik kalıpyargıları ve ayrımcılığı güçlendirici söylemlerin (“muhtaç”, “zayıf”, “pasif” gibi) ve deyimlerin varlığını bizlere göstermektedir. Bu konuda Türkiye’deki ders kitapları üzerine yürütülen ve 2014 yılında raporu yayımlanan bir araştırmaya¹¹ göre ise, kitaplarda engelli karakterlere çok az yer verilmekte ve bu karakterler kendi başlarına sokağa çıkamayan, karşıdan karşıya geçemeyen, çalışamayan insanlar olarak resmedilmekte; engellilik, maddi yardımla ve merhametle yaklaşıldığında çözülebilecek bir ‘sorun’, engelli bireyler ise böylece içerilecek ‘dezavantajlı’ bir toplumsal grup olarak tarif edilmektedir.

2014 yılından bu yana çoğu öğretim programı ve ders kitabı yenilenmeye başlamıştır. Örneğin, Ocak 2017’de yeni öğretim programlarının taslak olarak yayımlanması ve Eylül 2017’de pek çok ders kitabının yenilenecek olması söz konusudur. Bu noktada engelliliğin ders kitaplarında nasıl temsil edildiğini ortaya koymak amacıyla çalışmalar yürütülmesi ve tavsiyeler sunulması, ders kitaplarının hak temelli bir çerçeve kazanmasını sağlamak açısından çok değerlidir. Bu noktadan hareketle yürüttüğümüz bu çalışma, engellilerin eğitimde eşit temsili ve eğitime eşit katılımı için ders kitaplarının iyileştirilmesine katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Ders kitaplarındaki yaklaşım, engellilerin eğitim dışındaki alanlarda da (istihdam, sağlık, medya gibi) benzer biçimde yer alması ile daha da güçlenmektedir. Dolayısıyla, engelli bireylerin hak öznesi bireyler olduğunun toplum tarafından benimsenmesi ve engelliliğe dayalı ayrımcılığın önüne geçilebilmesi için, engelliliğe yardım temelli yaklaşan ve ayrımcılığı tetikleyen temsiller yerine engelli bireylerin toplumun her alanında yer aldığı, toplumsal hayata eşit katıldığı temsillerin kullanılması gerekmektedir. Böylece engelliliğin ‘yardım ile çözülecek bir sorun’ olmadığı gerçeği toplum tarafından benimsenebilir ve engelli bireylerin haklarından yararlanabilmeleri için toplumda kamuoyu oluşturulabilir.

¹⁰Centre for English Language Education and Communication Research/City University of Hong Kong, 2004; Knudsen, 2005; Hardin, 2007; Tuncer ve diğ., 2011; Taboas-Pais ve Rey-Cao, 2012

¹¹Çayır, K. ve Ergün, M. (2014) *Ders Kitaplarında Engellilik*. Erişim tarihi: 16 Ocak 2017. http://secbir.org/images/haber/2012/07/derskitaplarindaengellilik_rapor.pdf

Kapsam ve yöntem

İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyoloji ve Eğitim Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi (SEÇBİR), Toplumsal Haklar ve Araştırmalar Derneği (TOHAD) ile Eğitim Reformu Girişimi (ERG) ortaklığında yürütülen, Sabancı Vakfı Hibe Programları desteğiyle yürüttüğümüz Eğitime Eşit Katılım Projesi kapsamında gerçekleştirdiğimiz Ders Kitaplarında Engellilik Araştırması'nda Milli Eğitim Bakanlığı'nca 2016-2017 eğitim-öğretim yılında dağıtılan ders kitapları incelenmiş ve raporlanmıştır. Araştırmada Türkçe; Hayat Bilgisi; Sosyal Bilgiler; İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi; Matematik; Fen Bilimleri; Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi; Sağlık Bilgisi; Psikoloji ve Sosyoloji olmak üzere 10 farklı branştan, hem MEB hem de özel yayınevleri tarafından basılan toplam 37 kitap incelenmiştir. İncelenen ders kitapları listesi Ek1'de sunulmuştur.

Araştırma süresince 37 ders kitabının tamamı, kitaplarda engelliliğe yaklaşımı ortaya koymak amacıyla söylem analizi yöntemiyle incelenmiştir. Ayrıca bu kitapların 20'si (Türkçe; Hayat Bilgisi; Sosyal Bilgiler; İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi ders kitapları) içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir ve kitaplarda yer verilen engelli karakterler sayılmıştır. Hem yazılı hem görsel içeriğe odaklanılan analizde karakterlerin dağılımı, parantez içlerinde örneklenen şu kategoriler altında kodlanmıştır:

- Cinsiyet ve yaş (kadın, erkek, kız, oğlan)
- Adlandırılma (isim, öğrenci, meslek)
- Mekân (kamusal, özel)
- Engellilik türü (ortopedik, işitme, görme, çoklu engellilik...)
- Eylem (oyun oynamak, okula gitmek, kitap okumak...)
- Özellik (sabırlı, kararlı, sevgi dolu...)

Bulgular

İçerik analizi yöntemi ile incelenen ve raporlanan 20 ders kitabında toplamda 31 engelli karakter kodlanmıştır. Bu karakterlerin bazıları yazılı metinlerde, bazıları ise görsellerde temsil edilmektedir. Karakterlerin branşa göre dağılımında, yazılı içerikte rastlanan karakterlerin %70'i Türkçe 5-8 ders kitaplarından, görsel içerikte rastlanan karakterlerin %45'i Hayat Bilgisi ders kitaplarından gelmektedir. Karakterlerin cinsiyete göre dağılımında, yazılı içerikte rastlanan karakterlerin yarısından çoğunun (%54) erkek, görsel içerikte rastlananların yarısının oğlan çocuğu olduğu görülmektedir. Engellilik türü açısından karakterlerin temsilinde ise, hem yazılı içerikte (%31) hem görsel içerikte (%61) ortopedik engelliliğin en fazla temsil bulan engellilik türü olduğu dikkat çekmektedir.

Sayısal bulguların yanı sıra raporda değinilecek olan ve araştırma süresince rastlanan niteliksel bulguları beş temel başlık altında derlemek mümkündür:

1. Engelliliğin yalnızca belli temalar dâhilinde temsil edilmesi
 - a. Farklılık
 - b. İletişim
 - c. Beş Duyu
2. Engelliliğin kimlikleştirilmesi ve başarı hikâyelerinin istisnalaştırılması
3. Engelliliğin yardım temelli yaklaşımla ele alınması
4. Engelliliğin insan hakları bağlamında sorunlu ele alınması
5. Engelliliğin tıbbi yaklaşımla ele alınması ve farkların ‘sorun’ olarak tanımlanması
 - a. Sağlamcılık
 - b. Normallik

1. Engelliliğin yalnızca belli temalar dâhilinde temsil edilmesi

Engelliliğin bir ders kitabının genelinde temsil edilmemesi ve “farklılık” başta olmak üzere belli temalara hapsedilmesi araştırma süresince dikkat çeken ana sorunlardan olmuştur. Engellilik, farklı branşlara ait ders kitaplarında belli noktalarda kısaca değinilmek suretiyle eklenmiş olarak karşımıza çıkmaktadır. Oysaki engelliliğin yaşamın içerisinde *olağan* bir durum olarak ders kitaplarının genelinde temsil edilmesi gerekmektedir. Raporun bu bölümünde engelliliğin, ders kitaplarında spesifik olarak yer aldığı “farklılık”, “iletişim” ve “beş duyu” konulu temalara odaklanılacak ve bu temalarda hangi bağlamlarda yer aldığı ortaya konacaktır.

a. Farklılık

Engellilik, Hayat Bilgisi ders kitaplarında “farklılık” konulu temalarda karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, incelenen 3 adet Hayat Bilgisi ders kitabında engelliliğe dair içeriğin neredeyse tamamına (8 karakterin 6’sı) “Farklıyız, Mutluyuz”, “Farklılık Güzeldir”, “Farklı Olmak Doğaldır” başlıklı temalarda rastlanmaktadır. Bu temalar arasında en fazla sayıda engelli karakter Hayat Bilgisi 1. sınıf ders kitabında “Farklıyız, Mutluyuz” temasında yer almaktadır. Bu temanın tüm görsellerinde temsil edilen ve içerik analizi kapsamında sayılan toplamda 122 karakterin sadece 4’ü engellidir; bu oran %3’e karşılık gelmektedir.

Bir başka örnek olarak Resim 1’de yer alan içerikte de örneklendiği gibi, “farklılık” konulu temalarda fark kavramı ile bireylerin fiziksel özellikleri kastedilmekte ve vurgulanan çoğunlukla saç rengi, göz rengi, boy uzunluğu gibi özelliklerin yanı sıra engellilik türü olmaktadır.

Resim 1 (Hayat Bilgisi 1, MEB, 1. Kitap, s.40)

Engelli bireyler ve engelli olmayan bireylerin kaynaşmasını hedefleyen bir yaklaşım içeren bu temalarda, engelli bireyin yapabileceği ve/veya yapamayacağı etkinlik ayrımına vurgu yapıldığı dikkat çekmektedir. Örneğin, Resim 1’de yer alan ders kitabı sayfasında futbol sahası kenarında arkadaşlarını izlerken resmedilen tekerlekli sandalyeli çocuk, bir sonraki karede arkadaşları ile basketbol oynarken resmedilmektedir. Böyle bir akış ile amaçlanan ana düşünce, engellilerin yapamayacağı etkinlikler olduğu; engelli biriyle, onun yapabileceği şeyler üzerinden ilişki kurarak onun ‘hayata kazandırılması’ gerektiğidir. Oysaki, böyle anlarda etkinliğin değiştirilmesi (alınılana örnek bağlamında, futbol yerine basketbol oynanması) yerine, içeriğinin uyarlanması ve dönüştürülmesi gerekmektedir. Atletizm yapanları izlerken resmedilen tekerlekli sandalyeli bir çocuğun, bir sonraki karede, spor amaçlı üretilen tekerlekli sandalye ile onlarla yan yana yarışırken resmedilmesi bu noktada örnek verilebilir.

Ders kitaplarında engelliliğin temsili toplumda da yaygın olan düşünce ile örtüşmekte, engellilik *çoğunlukla* tekerlekli sandalye kullanıcıları aracılığıyla resmedilmektedir. Oysaki engellilik heterojen bir durumdur ve ortopedik engelliliğin de içinde olduğu farklı engellilik türleri vardır. Hayat Bilgisi ders kitaplarında yer alan karakterlere engellilik türü açısından bakıldığında, çoğunlukla ortopedik engellilik ile birlikte işitme engelli karakterlere de rastlanmaktadır (Resim 1 ve 2). Bu noktada ortopedik engelli karakterlerin yanı sıra işitme engelli karakterlere de yer veriliyor olmasını farklı engelliliklerin görünür kılınması açısından olumlu bir gelişme olarak değerlendirmek mümkündür.

Bahri'nin işitme güçlüğü çektiğini unutmayalım. Onun da zorlanmayacağı bir oyunu hep birlikte oynayalım.

Farklı fiziksel özelliklerinden dolayı insanlarla dalga geçmek uygun bir davranış mıdır? Düşüncelerinizi arkadaşlarınızla paylaşınız.

Resim 2 (Hayat Bilgisi 3, Sevgi, 1. Kitap, s.20)

Bu temalarda, Resim 3'te yer alan Sosyal Bilgiler 4. sınıf ders kitabı sayfasında olduğu şekilde, farklılıkların doğal olduğunun altı çizilmekte ve farklılıkların zenginlik olduğundan bahsedilmektedir. Bu yüzden farklılıkların "kabul edilmesi" ve "hoşgörüle karşılanması" gerektiği öğütlenmektedir. İnsan sevgisinin ve farklılıklara saygı duymanın önemi vurgulanmaktadır. Tam da bu noktada dikkat çekmek istediğimiz bir diğer mesele, bu temalarda, 'engelli' ya da 'farklı' olarak nitelenen karakterlerin hepsinin farklarının altının çizilmesi ve bu farkın kabulünün istenmesidir. Bu durum, farkın olağanlaşması yerine kimlikleşmesi riskini taşımaktadır. Raporun bir sonraki bölümünde "kimlikleştirme" konusu ele alınacaktır.

Resim 3 (Sosyal Bilgiler 4, Koza, 1. Kitap, s.16)

b. İletişim

Ders kitaplarında engelliliğin karşımıza sıklıkla çıktığı bir diğer alan ise Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler kitaplarında yer alan “iletişim” konulu temalardır. Bu temalarda iletişim türleri, etkili iletişim kuralları hakkında bilgiler verilmektedir. Ancak bu bilgiler, okurun ‘sağlam’ olduğu varsayımından hareketle seçilmiş ya da hazırlanmıştır ve ‘sağlam’ bireylere seslenmektedir. Aşağıda yer verilen ve Sosyal Bilgiler 7. sınıf ders kitabından alıntılanan içerikte konuşmanın iletişimdeki en etkin yol olduğu ifade edilmektedir.

“... İnsandan insana ulaşma yoludur konuşmak.
... Kişinin tüm duygularının yanı sıra tüm düşüncelerini de çevresine ulaştırabildiği en etkin yoldur.
... İletişim kurmanın bir diğer yolu ise beden dilidir. ...
Genellikle işitme engelli insanların kullandığı bu iletişim şeklini işitme problemi olmayan kişiler de kullanabilir.”
(Sosyal Bilgiler 7, Ekoyay, s.12-15)

Alıntılanan ifadenin, ‘sözlü anlatım yoluyla konuşamayan’ bireylerin etkili iletişim kuramayacakları anlamına da gelebileceğini söylemek mümkündür. Engellilik meselesine, ilgili metnin sadece son kısmında, beden dili hakkında bilgilendirme yapılırken değinilmektedir. Bu durum, ders kitaplarının genelinde kullanılan dilde ve yaklaşımda engelliliğin kapsamıyor olması sorunu ile örtüşmekte ve engellilik, ilgili görüldüğü konuların bir kısmına iliştilmektedir. Ayrıca işitme engelli bireylerin kullandığı bir iletişim biçimi olarak “işaret dili” yerine “beden dili” ifadesinin kullanılması da sorunludur.

Resim 4’te yer alan Hayat Bilgisi 2. sınıf ders kitabı sayfasında, iletişim kurarken beden dili, ses tonu gibi unsurların önemli ve etkili olduğu anlatılmak istenmektedir. Sayfanın sonunda ise işitme engellilerin nasıl iletişim kurduklarını öğrencilere düşündürmek üzere bir soru eklenmiştir.

Resim 4 (Hayat Bilgisi 2, Evren, 2. Kitap, s.75)

Günümüzde iletişim, bilgi ve iletişim teknolojileri konuları ile ilişkilendirilen ve sıklıkla başvuru alan bir mesele olan engellilik, ders kitaplarında bu konularda kapsamlı ve farkındalık yaratıcı bir biçimde işlenmemekte, konu bitimlerine bir bilgi notu ya da soru aracılığı ile iliştilmektedir.

Benzer bir örneğe, Matematik 5. sınıf ders kitabında da rastlanmaktadır. Resim 5'te yer alan alıntıda, "Bunu biliyor musunuz" kutucuğunun içerisinde -günümüzde kullanımı oldukça azalmış olsa da- tuşlu cep telefonlarında 5 sayısının üzerindeki kabartmanın anlamını açıklayan kısa bir bilgilendirme yapılmakta ve konunun bir yerine öylece iliştilmektedir. Bu noktada ders kitaplarında engelliliğin içerilmesi konusunda bir çaba olduğu yadsınmamalıdır ve çok kıymetlidir; ancak bu çabanın belli noktalarla sınırlı kalmaması ve kitabın geneline yayılması daha anlamlı olacaktır.

Bunu biliyor musunuz?

Cep telefonlarının tuş takımında 5 sayısının üstünde neden kabartma olduğunu biliyor musunuz?

5 tuşunun üzerindeki kabartma sayesinde tuşlara bakmadan, sadece dokunarak her tuşun yerini bulabiliriz. Tuş dizilimi standart olduğu için 5 ve 5'in çevresindeki tuşlar kolayca anlaşılabilir. Bu kolaylık görme engellilere de yardımcı olur.

Örneğin, bakmadan 7'yi tuşlayabilmek için kabartmalı 5 tuşunun 1 birim solunun 1 birim altındaki tuşa basabiliriz.

Resim 5 (Matematik 5, MEB, 1. Kitap, s.155)

c. Beş duyu

Engelliliğin belli temalar dâhilinde temsil ediliyor oluşuna bir diğer örnek Fen Bilimleri ders kitabında yer alan "Beş Duyumuz" temasıdır. Bu temada beş duyudan biri olan görme duyusu hakkında bilgilendirme yapıldıktan sonra, bölümün sonunda bir okuma metni olarak Braille Alfabeti'ne yer verilmektedir (Resim 6).

Okuma metni: Braille alfabesi

Louis Braille (Luiz Breil), 1809-1852 yılları arasında yaşamış olan görme engelli bir mucittir. Braille, henüz altı yaşında iken bir kaza sonucunda görme yeteneğini tamamen kaybetmiştir. Buna rağmen merakını ve azmini hiç yitirmemiştir. Görme engelliler okulunda öğretmenlik yapmış ve birçok kitap yazmıştır. Braille, günümüzde görme engellilerin kullandığı kendi adıyla anılan alfabeyi geliştirmiştir.

Milli Eğitim Bakanlığı Engel Türleri ve Özel Eğitim başlıklı dokümandan derlenmiştir.

Resim 6 (Fen Bilimleri 3, MEB, 1. Kitap, s.9)

Okuma metninde Louis Braille hakkında kısa bilgi paylaşılmaktadır. Engelliliğin bir konunun bitimine iliştilen okuma metni ile temsil edilmesinin yanı sıra, metinde Braille'in "engelli olmasına rağmen merakını ve azmini hiç yitirmemiş" olması vurgulanmaktadır. Görme yeteneğini kaybeden bir kişinin 'merak ve azmini yitirmesi gerektiği' kabulünden hareketle ifade edilen bu vurgu ile, engelli bireylerin karşılaştıkları zorluklara çözüm olarak kendi çabaları gösterilmekte, meselenin toplumsal, hukuki ve çevresel boyutuna herhangi bir atıf yapılmamaktadır. Bu durum ders kitaplarında engelliliğin ele alınışı bağlamında farklı yerlerde rastlanan bir örüntüdür. "Rağmen" kavramının da kullanımı ile, bazı engelli bireyleri kahramanlaştıran ve istisnalaştıran bu yaklaşım ayrıca sorunsallaştırılması gereken bir noktadır ve raporun bir sonraki bölümünde ele alınacaktır.

Bu üç alt başlığı toparlayacak olursak, engelliliğin ders kitabının genelindeki söylem ve yaklaşımda içerilmiyor oluşu, bunun yanı sıra ele alındığı noktalarda farklı boyutlarına ve engelli bireylerin karşılaştıkları sorunlara hiç değinilmemesi, engelliliğin insan hakları bağlamında ele alınmasını zorlaştırmaktadır. Dolayısıyla, engelli bireyler ile engelli olmayan bireyler arasında hiyerarşik bir ilişki kurulmakta ve öğrencilerin engelli bireylerin hak sahibi yurttaşlar olduğu fikrini benimsemesi güçleşmektedir. Bu nedenle kitaplarda engelliliğin sadece belirli temalarda ele alınması, bu temaların farkları hoşgörüyü karşılamak, insan sevgisi bağlamlarında işlenmesi ve engelli karakterlerin kitapların bütününde görünür olmaması sorunu, engellilerin toplumsal hayatın her alanına dâhil olmalarının önüne geçme potansiyeli taşımakta; engelliliğin olağan bir hâl olarak düşünülmesini zorlaştırmaktadır.

2. Engelliliğin kimlikleştirilmesi ve başarı hikâyelerinin istisnalaştırılması

Bir önceki başlıkta, “engelli” ya da “farklı” olarak nitelenen karakterlerin farklarının altının çizilmesinin, farkın olağanlaşması yerine kimlikleşmesi riskini taşıdığını söylemiştik. Araştırma süresince rastlanan ve raporlanan karakterlere bakıldığında, karakterlerin büyük bir kısmının engellilik türü ile adlandırıldığı ve/veya engellilik türünün karakterlerin isimleri önünde sıfat olarak yer aldığı dikkat çekmektedir. Özellikle Türkçe ders kitaplarında yer alan metinlerde bu tür örneklerle sıklıkla rastlanmaktadır. *Engelliliğin kimlikleştirilmesi* olarak da adlandırabileceğimiz bu durum, engelli bireyleri öncelikle ve sadece engelli olarak algılamaya neden olabileceğinden tehlike arz etmektedir. Oysa ki engelli bireyler engelliliklerinden ibaret değildir; farklı özellikler ve yönler (meslek, ilgi alanı gibi) barındırmaktadır. Örneğin, bir ortopedik engelli aynı zamanda bir mühendis olabilir ve bazı bağlamlarda mesleki kimliği dışında bir özelliğine (engellilik türüne) atıf yapılması gerekmez.

Resim 7’de yer verilen ve bu duruma iyi bir örnek oluşturan gazete haberi Sosyal Bilgiler 7. sınıf ders kitabından alıntılanmış olup, haberde, yaşadığı yerde okul olmadığı için kendi çabalarıyla tek odadan oluşan bir okul yapan Mustafa Yazgül’den bahsedilmekte; “Mustafa Yazgül adlı bir engelli” ve “bedensel engelli Mustafa Yazgül” ifadeleri ile karakterin engelli olmasının altı özellikle çizilmektedir.

Okul olmadığı için çocukların cahil kalmasını istemeyen Mustafa Yazgül adlı bir engelli, evinin yanına 12 metrekarelik ‘tek gözlü’ bir okul yaptı. Daha sonra da buraya öğretmen atanmasını sağladı...

EĞİTİM ŞART

HAKKARI’nin Yüksekova ilçesine bağlı Basamak mezrasında yaşayan bedensel engelli Mustafa Yazgül, “Eğitim şart” dedi ve imkansızı başardı... Yazgül, mezrada okul olmaması nedeniyle okuyamayan 2 çocuğu ile komşularının 3 çocuğu için 6 ay önce evinin bitişine 12 metrekarelik tek gözlü bir bina yaptı. Sonra da, Hakkari İl Milli Eğitim Müdürlüğü’ne dilekçe ile başvurdu ve öğretmen istedi.

HEPSİ DE BAŞARILI

Başvuruyu değerlendiren yetkililer, binayı en yakınında bulunan Alacak Köyü İlköğretim Okulu’nun ek dersliği olarak onayladı ve 2010-2011 eğitim öğretim yılının ikinci döneminden itibaren mezraya ücretli öğretmen gönderdi. Öğretmen Şahabettin Çelçok’un mezraya gidişyle kaderleri değişen Melike (7) ve Yusuf Yazgül (8), Ali (7), Rabia (8) ile Fatma Bakın (7), öğretmenleri sayesinde okuma-yazma öğrendi.

EV DE TAHSİS ETTİ

Çocuklarının eğitim için yaptığı dersliğe öğretmen gönderildikten sonra evinin bir odasını da öğretmen Çelçok’a tahsis eden Yazgül, “Öğretmen, çocuklarımız için geldi. Burada özellikle kışın hayat çok zor ve mezrada kiralık ev yok. Bu nedenle öğretmenimize evimin bir odasını tahsis ettim. Onun için ne yapacak az. 5 çocuk cahil kalmasın ve okusun. Eğitim her daim gerekiyor” dedi.

Gazete haberi, 15 Mart 2011 (Düzenlenmiştir.).

Resim 7 (Sosyal Bilgiler 7, MEB, s.46)

Oysaki Yazgöl'ün engelli olması, haber içeriği ile ilgisi bulunmayan ve haber değeri taşımayan bir detaydır. Bu noktada araştırma süresince sıklıkla rastlanan ve bir sonraki paragrafta açıklanan bir diğer bulgu olan 'rağmen' kavramının kullanımını hatırlamak faydalı olacaktır. Benzer bir bakış açısı ile haber metninde de vurgulanan "imkânsızı başarmış" olma, okura 'karakterin, engelliliğine rağmen azimli olduğu'nun hissettirilmesinin amaçlanabileceğini akla getirmektedir. İlgili haberde yadsınmaması gereken bir diğer nokta ise, Eğitim Şart başlığı altında aktarılan içeriğin, eğitim hakkının ihlal edildiği bir durumun sonucu olmasıdır. Ancak haber metninde ve ders kitabının ilgili sayfasında bu duruma dair bir bilgi ya da yönerge yer almamakta, böylesi bir sorunla bir vatandaşın tek başına baş etmeye çalışma hâli eğitim hakkının ihlali bağlamında sorunsallaştırılmamaktadır.

Ders kitaplarında engelli karakterlere 'olağanüstülük' ve 'kahramanlık' atfedilmesine çok sık rastlanmaktadır. Hikâyeler başarı öyküsü olarak sunulmakta ve karakterler istisna olarak temsil edilmektedir. Bu noktada nedenle 'kendisinden beklenmeyecek' başarılarla imza atması ders kitaplarında farklı yerlerde karşımıza çıkmaktadır.

Aşağıda yer alan örneklerden ilki Türkçe ders kitabından bir okuma parçasının bazı bölümlerinden alıntılanmıştır; diğer örnek ise, Fen Bilimleri ders kitabındandır. Farklı branşlarda karşımıza çıkıyor olması bize bu durumun bir örüntü olduğunu söylemektedir. Helen Keller'ın ilk örnekte konu edilen hayat hikâyesi, yaşadığı dönemin şartlarına bakıldığında bir başarı öyküsüdür.

Resim 8 (Türkçe 8, MEB, s.65)

"Perkins Görme Engelliler Okulu'ndan yeni mezun olan yirmi yaşındaki genç öğretmen Anne Mansfield Sullivan, Helen Keller'a öğretmenlik yapmak üzere Tuscumbia şehrine geldiğinde, karşısında duran konuşma, görme ve işitme engelli küçük kızın insan beyninin doğru kullanıldığında olağanüstü bir kapasitesi olduğunu tüm dünyaya göstereceğini bilmiyordu."
(Türkçe 8, MEB, s.64)

"... Helen yenilgiye uğramayı kabullenmektense durmaksızın çalışarak mücadeleden başarıyla çıkmayı seçmişti. ... Helen Keller on yaşına geldiğinde konuşmayı öğrenmeye karar verdi. Norveç'te görme ve işitme engelli küçük bir kızın konuşmayı başardığından haberi olmuştu. Kendisine duyduğu sonsuz güvenle 'Bir başkası başardysa ben de başarabilirim' diyordu. ... Helen Keller için vazgeçmek yoktu."
(Türkçe 8, MEB, s.64-65)

Ancak azimle, engelliliğe 'rağmen' bir şeyleri başarabilmenin yüceltilişi ders kitaplarında sadece bu örnekle sınırlı olmamaktadır. Gerek aynı kitabın farklı bölümlerinde gerekse farklı branş ve seviyelerde tekrar eden bir örüntü olarak karşımıza çıkan, karakterleri istisna olarak gösteren ve kahramanlaştıran bu durum, engelliliğin olağanlaştırılmasının önüne geçmektedir.

Fen Bilimleri ders kitabından alıntılanan ve Resim 9'da yer alan örnekte ise, Thomas Edison hakkında bilgi veren aşağıdaki kutucuk, Edison'ın bilimsel çalışmalarını objektif bir şekilde ele almayıp, engelliliğine 'rağmen' ne kadar başarılı olduğunu ana fikir edinmektedir.

Bir bilim insanını tanıyalım

Thomas Edison (Tamis Edisın), 1847 ve 1931 yılları arasında yaşamış işitme engelli bir bilim insanıdır. Geçirdiği hastalık sonucu kulakları ağır işitmeye başlamış ardından da yaşadığı yangın sonucunda işitme yeteneğini tamamen kaybetmiştir. İşitme engelli olması onun başarısına hiçbir zaman engel olmamıştır. Çok sayıda deney yapmış ve bu sayede ampülü icat etmiştir. Küçük yaşta evlerine bir laboratuvar bile kurmuştur. İstekli, azimli ve gayretli olmanın önüne hiçbir engelin geçemeyeceğini bizlere göstermiştir.

Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK)-Bilim Çocuk Dergisi Haziran 2006 sayısında yer alan "Çalışkan Bir Buluşçu: Thomas Alva Edison" başlıklı yazıdan derlenmiştir.

Resim 9 (Fen Bilimleri 3, MEB, 1. Kitap, s.13)

Ders kitaplarında engelli bireylerin, sadece engellilik türlerine atıf yapılmadan, içinde buldukları bağlama dair önem arz eden yönleri öne çıkarılarak yer almaları gerekmektedir. Engellilik, her fırsatta işaret edilen bir 'etiket' olmak yerine olağan bir durum olarak düşünülmeli ve engelli karakterler hayatın her alanında, pek çok farklı şekilde, *engelliliklerine vurgu yapılmadan ve başarıları istisnalaştırılmadan* temsil edilmelidir.

3. Engelliliğin yardım temelli yaklaşımla ele alınması

Araştırma süresince incelenen ders kitaplarında engelliliğin *yardım temelli* bir eksende temsil edildiği karşımıza çıkmaktadır. Engelli karakterlerin görünürlüğü beraberinde üzüntü, acıma ve merhamet gibi duygulara sıklıkla gönderme yapılmakta, "engelli kardeşlerimiz", "engelli çocuklarımız" ifadelerine başvurulmaktadır. Böylece engelli bireylerin toplumsal gruplar arasında hiyerarşik olarak aşağı konumda olduğuna dair inanç güçlenmekte; engellilerin herkesle eşit hak ve özgürlüklere sahip vatandaşlar olduğu fikri unutulmakta ve engelliliğe hak temelli bir yaklaşımın savunulması güçleşmektedir. Bu noktada detaylandırılması gereken önemli okuma metinlerinden biri Türkçe 4. sınıf ders kitabında yer alan Hayal Çocuk'tur.

Hayal Çocuk'ta ana karakter Zuhâl, ortopedik engellidir ve sokağa çıkamamakta, bu nedenle sokakta oynayan akranlarını pencereden seyretmekte, onlara mektup yazarak seslenmektedir (Resim 10).

Resim 10 (Türkçe 4, Özgün, 1. Kitap, s.44)

“... Beni duymanıza gerek yok. Hissedin yeter. Benim de bu dünyada yaşadığımı, benim gibi engelli kardeşleriniz olduğunu hissedin, yeter. Ya kollarım, ellerim tutmasa ne olurdu hâlim? Bacaklarım engelli ama ellerim, kollarım sapasağlam. Beynim de öyle. Hele kalbim, sevgi dolu!”
(Türkçe 4, Özgün, 1. Kitap, s.45)

“... O günü, yani tekerlekli sandalyeye kavuşacağım günü sabırsızlıkla bekliyorum. Yok, hayır! Sabırsızlıkla değil, sabırla bekliyorum. Çünkü sabretmeyi öğrendim. Benim durumumdaki bir çocuk için sabır çok önemli. Sabretmesini bilmeyen bu duruma dayanamaz. ... Sahip olduğunuz şeylerin değerini bilin. Bir çift sağlam bacağın ne kadar önemli olduğunu düşünün. Benim gibilerle karşılaşmak, size bunu düşündürür herhâlde.” (Türkçe 4, Özgün, 1. Kitap, s.46)

Resim 11 (Türkçe 4, Özgün, 1. Kitap, s.46)

Mektupta, Zuhâl'in sokakta oyun oynayamamasının sebebi olarak kendi bedenindeki 'kusur' ve tekerlekli sandalyesinin olmayışı gösterilmekte -ancak buna *rağmen* Zuhâl'in sevgi dolu bir insan olduğu vurgulanmakta-; engelli bireylerin hayata eşit katılımının önündeki engellere dair herhangi bir bilgiye ya da ifadeye gerek metin içinde gerekse metinle ilgili diğer bölümlerde yer verilmemektedir. Bunun yanı sıra, "Ya kollarım, ellerim tutmasa ne olurdu hâlim? Bacaklarım engelli ama ellerim, kollarım sapasağlam. Beynim de öyle" ifadeleri ile farklı engellilik hâlleri arasında bir hiyerarşi kurulduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca mektupta yer alan "durumuma razı oldum", "sabretmesini bilmeyen bu duruma dayanamaz" ifadeleri engelli bireylere yönelik acımacı tutumları pekiştirir niteliktedir. Engellilik, 'ders alınması gereken' bir durum olarak sunulmakta ve Zuhâl, kendini engelli olmayanlardan aşağıda bir konuma koyarak durumunu bir trajedi olarak görmektedir. Engelliliğin 'dayanılması zor, sabredilerek ve razı olunarak aşılabilir bir durum' olarak aktarılması ve bireysel bir trajedi olarak tarif edilmesi, toplumda hâkim olan, engelli bireylerin sürekli 'üzgün' ve 'kederli' olduğu algısını güçlendirmektedir.

Ders kitaplarında engellilik, yardım kampanyaları ile ilişkilendirilerek ele alınmaktadır. Bu durum, engelliliğe yönelik yardım temelli ve acımacı algıyla örtüşmekte; engellilerin 'aciz', 'merhamet edilesi' ve 'yardıma muhtaç' bireyler olduğu fikrini güçlendirmektedir. Bunun sonucunda, engelliliğe dayalı ayrımcılık konusunda öğrencilerin farkındalık kazanmaları, engelli bireylerin yardım nesnesi değil, bağımsız, hak sahibi eşit yurttaşlar olduğu fikrinin öğrenciler tarafından kabulü zorlaşmaktadır.

Engelliliğin ders kitaplarında yardım temelli bir yaklaşımla ele alınışına, Sosyal Bilgiler 7. sınıf ders kitabında işlenen "vakıflar" ve "sivil toplum" konulu bölümlerde de rastlanmaktadır. Yardımseverliğin ve vakıf geleneğinin önemini anlatıldığı konularda, cumhuriyet öncesi dönemde yer alan farklı vakıflardan bahsedilmekte ve bu vakıflar arasında Âmâlara Yardım Eden Vakıf da anılmaktadır (Resim 12).

Öğrencilere Elbise Veren Vakıf
Vakfın adı: Nurbanu Valide Sultan Vakfı
Kuruluş Yeri: İstanbul
Kuruluş Tarihi: 1582
Vakfiesinden: Üsküdar'da ihtiyacı olan mektep öğrencilerine yılda iki defa günün şartlarına göre elbise dağıtılacaktır...

Çevre Düzenleme Vakfı
Vakfın adı: Hasan Paşa Vakfı
Kuruluş Yeri: İstanbul
Kuruluş Tarihi: 1778
Vakfiesinden: Vakfın gelirlerinden bir kısmının, vakfın yaptırdığı cami, zaviye, çeşmeler ve Kilitbahir'deki limanın, Meydüs Köyü'ne giden yolun tamir, temizlik, düzenleme ve diğer masraflarına harcanması...

Leylek Vakfı
Vakfın adı: Mürselli İbrahim Ağa Vakfı
Kuruluş Yeri: İzmir
Kuruluş Tarihi: 1889
Vakfiesinden: Ödemiş Yeni Camii civarındaki leyleklerin beslenmesi için senelik yüz kuruş verilecek...

Âmâlara Yardım Eden Vakıf
Vakfın adı: Hüseyin Ağa Vakfı
Kuruluş Yeri: Siirt
Kuruluş Tarihi: 1903
Vakfiesinden: Bahçe ve dükkânların âmâlara vakfedilmesi...

Resim 12 (Sosyal Bilgiler 7, MEB, s.131)

Vakıf geleneğinin cumhuriyetin ilanından sonra da devam ettiği bilgisinin paylaşılmasının ardından ise, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün faaliyetleri tanıtılmakta ve "muhtaç aylığı" açıklanmaktadır. Bu açıklamada, engelliler muhtaç bireyler olarak anılmaktadır.

Engelliliğin belli dönemlerde hayırseverlik ile ilişkilendiriliyor olması bir tarihsel olgudur. Ancak engellilik, günümüzde de hâlâ yardım temelli bir yaklaşımla ele alınmaya devam edilmekte ve 'yardım kampanyaları aracılığı ile çözülebilecek bir mesele' olarak sunulmaktadır. Sosyal Bilgiler 4. sınıf ders kitabında işlenen ve Resim 13'te bir bölümüne yer verilen Sivil Toplum Kuruluşları konusunda, sivil toplumun rolü yardım kampanyaları yürütülmesine indirgenmekte ve yardımlaşma, etkin yurttaşlığın bir gereği olarak öne çıkarılmaktadır. Bu bölümde sadece yardım temelli çalışmalar yürüten sivil toplum kuruluşlarına yer verilmekte ve Altı Nokta Körler Derneği'nin de adı anılmaktadır.

Çocuklar, çevremizde bizler için çalışan pek çok kurum ve sivil toplum kuruluşu vardır. Bu kuruluşların isimleri ve yaptıkları çalışmalarını hakkında kimler bilgi verebilir?

Umut Çocukları Derneği, sokak çocuklarına yardımcı olmaya çalışır.

Altı Nokta Körler Derneği, görme engellilerin yardımına koşar.

AKUT, arama ve kurtarma çalışmaları ile bilinir.

Sivil toplum kuruluşları, insanlar arasında sosyal ilişkileri güçlendiren, paylaşımı artıran sosyal örgütlerdir. Bu örgütlerde dostluk ve kardeşlik duyguları pekiştirilir, farklı problemlerin çözümü için çözüm yolları aranır.

Resim 13 (Sosyal Bilgiler 4, Koza, 2. Kitap, s.141)

Engelliliğin yardım temelli ele alınışına dair bir diğer örnek ise, son yıllarda okullarda yaygın bir şekilde yürütülen ve toplumun geneli tarafından da desteklenen Mavi Kapak Kampanyası'nın bir Matematik problemine konu edilmesidir (Resim 14).

27.

Tekerlekli sandalye kampanyasına destek vermek için iki okul, pet şişe kapağı toplamaktadır. A okulu 56 789, B okulu 62 450 kapak toplamıştır. Buna göre aşağıdaki soruların cevaplarını tahmin ediniz.

a) Hangi okul daha çok kapak toplamıştır? Bu okul yaklaşık kaç tane fazla kapak toplamıştır?

b) İki okul birlikte yaklaşık kaç kapak toplamıştır?

c) İki okul birlikte 150 000 kapak toplamayı hedeflemektedir. Sizce hedeflerine ulaşabilmişler midir? Hedeflerine ulaşamadıysa yaklaşık kaç kapak daha toplamaları

Resim 14 (Matematik 5, MEB, 1. Kitap, s.57)

Yardımlar kampanyaları, engelli bireylerin toplumun yardımına muhtaç bireyler oldukları algısını güçlendirmekte ve böylece herkesle eşit hak ve özgürlüklere sahip vatandaşlar olarak algılanmalarını engellemektedir. Örneğin, Mavi Kapak Kampanyası, belli bir miktar pet şişe kapağına karşılık olarak engelli bireylere tekerlekli sandalye *bağışlanmasını* amaçlamaktadır. Bu bağlamda altı çizilmesi ve savunulması gereken en önemli husus, tekerlekli sandalye ihtiyacının karşılanması devlet tarafından yükümlülüğünde olduğu ve bunun için yardımlar kampanyalarına ihtiyaç olmadığıdır/ olmaması gerektiğidir. Yardımlar kampanyaları nedeniyle toplumda egemen olan acımacı algı kronikleşmekte ve engelli bireylerin ihtiyaçlarının karşılanması devlet tarafından sorumluluğunda olduğu gerçeği göz ardı edilmektedir.

Ders kitaplarında engelliliğe yardım temelli yaklaşımın en belirgin olduğu branşlardan biri Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi'dir. Bu noktada, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ders kitaplarında "güzel davranışlarda bulunmak" ifadesi ile kastedilen ve sıklıkla zikredilen bir özellik olarak "yardımlar severlik" ifadesine odaklanmak gerekmektedir. Aşağıda yer verilen, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 4. sınıf kitabından alıntılanan ifadelerde, mağazasına yeni bir eleman arayan tüccarın elemanı seçiş nedenlerinden biri olarak "yerini yaşlı ve sakat adama vermesi" ve bunun, "onun merhametli olduğunu gösterdiği" söylenmektedir.

Güzel davranışlarda bulunalım

Büyük tüccarlardan birisi, mağazasına bir eleman alacağını ilan etti. Elli kadar kişi geldi. Bunlardan birini seçti...

"Neden bunu seçtin?" sorusuna mağaza sahibi yanıt verdi:

...

3. İçeri girince oturdu, sonra yerini **yaşlı ve sakat adama yer verdi**. Bu onun **merhametli**, saygılı ve düşünceli olduğunu gösterir.

...

(Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 4, Yıldırım, s.24)

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ders kitaplarında pek çok yerde rastlanan bir kavram olan "merhamet", 8. sınıf kitabında "herhangi bir canlıya karşı sevgi, şefkat ve *acıma duygusu*" olarak tanımlanmaktadır (s.64). Merhamet kavramının bu şekilde tanımlanıyor oluşu, ders kitaplarında hak temelli ifadelerin eksikliği ile birleştiğinde, engelli bireylere Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ders kitaplarında da yardım temelli yaklaşıldığını bizlere göstermektedir. Ayrıca, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6. sınıf ders kitabında "sosyal güvenliği sağlayıcı ve dengesizliği önleyici tedbirler" kisvesi altında maddi yardımın önemine değinilmekte, farklı Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ders kitaplarında "hayır kurumlarına yardım etmek", "muhtaç olanlara yardım etmek" ifadelerine sıklıkla başvurulmaktadır. Bu noktada Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ders kitaplarında yer alan ve araştırma süresince dikkat çeken genel söylemin 'muhtaçlara/güçsüzlere merhamet etmek' ve 'maddi yardım' olduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla bu kitaplarda kullanılan dil ve hâkim söylem engelliliğe acımacı yaklaşımı pekiştirir niteliktedir.

4. Engelliliğin insan hakları bağlamında sorunlu ele alınması

Bir önceki başlıkta, engelliliğin yardım temelli yaklaşımla ele alınmasının 'engelli bireylerin muhtaç oldukları' algısını güçlendirmekte olduğuna ve bu durumun, meseleye insan hakları yaklaşımıyla bakılmasını engellediğine değinmiştik. Engellilik, araştırma kapsamında incelenen İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi ders kitabında dahi hak temelli bir yaklaşımla ele alınmamaktadır.

Kitapta yer alan Badi ile Bidi başlıklı okuma parçasında, topal olduğu için arkadaşları tarafından dışlanan bir karakterden bahsedilmektedir.

-Çık oyundan! Sen topalsın, kimseyi tutamazsın!

-Ahh! Keşke beni de oyuna katsalar...

... Benim hiç arkadaşım yok. Beni sevmiyorlar. Bana "topal" diyorlar, "Badi" diye alay ediyorlar, canım yanıyor.

(İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi 4, MEB, s.58-59)

Metnin sonunda yer alan tartışma sorularında karaktere "ayrımcılık" yapıldığının söylenmesi ve karakterin "engellendiği"ne dikkat çekilmesi olumlu olsa da, soruların sonunda çözüm olarak yine *empati* ve *yardım* öne çıkarılmaktadır (bkz. 7. soru).

Düşünelim, Tartışalım

1. ... Badi'ye nasıl bir ayrımcılık yapılmış?

6. ...engellendiğinde ne hissedersin?

7. ...onları anlayabiliyor musun?

...yardım etmeye çalışır mısın?

(İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi 4, MEB, s.60)

Kitapta yer alan bir diğer okuma metninin sonrasında yer alan tartışma sorularından biri, aynı şekilde, engelli kişilerin çevresel düzenlemeler nedeniyle *engellendiğini* belirtmesi açısından olumlu değerlendirilebilecek iken, çözümün *bireysel yardıma* indirgeniyor olması açısından sorunludur. Engellilik, çevrenin farklar gözetilmeden düzenlenmesinden kaynaklanıyorsa ve bireylerin yapabilirliklerini etkiliyorsa, çözüm herkes için erişilebilirliğin sağlanması ve gerekli mâkul düzenlemelerin yapılması olarak sunulmalıdır.

Düşünelim, Tartışalım

... 2. Engelli bir arkadaşınızın okuldaki eksiklikler nedeniyle bazı işlerini yapamadığını fark ettiniz,

arkadaşınıza yardım edebilmek için ne yapabilirsiniz?

(İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi 4, MEB, s.68)

İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi ders kitabından alıntılanan, aşağıdaki Bilgi Edinelim kutucuğunda bazı engelli bireylerin eğitim haklarını kullanamadıkları tespitinden yola çıkılarak bu sorunun aşılmasına yönelik öneri geliştirilmektedir.

Her insan farklıdır. Farklılıklar vardır ve bu doğaldır. ... Kimi insanlarla ten rengimiz, kimisi ile ses tonumuz, kimisi ile Şzıksel özelliklerimiz, kimisi ile kültürel özelliklerimiz, kimisi ile dilimiz, kimisi ile dinimiz farklıdır. ... İnsanların farklılıkları kimi zaman dezavantaja dönüşmektedir. ...eşit davranmak dezavantajı ortadan kaldırmak için yeterli değildir. ...pozitif ayrımcılık yapmak gerekebilir. Örneğin, bazı engelli arkadaşlarımız engelleri nedeniyle eğitim hakkını kullanamamaktadır. Eşitlikçi bakış açısıyla bakıldığında “herkes eşit, onlar da okula gelsin, okul herkese açık” denilebilir. Ancak onların engelleri bu haklarını kullanmayı imkânsız hâle getirmektedir. Bu sorunun üstesinden gelmek için engelli öğrencilere devlet tarafından evlerinde eğitim hizmeti alma imkânı sağlanmıştır. (İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi 4, MEB, s.85-86)

Yukarıdaki alıntıda farkları gözetmeden eşit davranmanın sorunu ortadan kaldırmaya yetmediğinin belirtilmesi önemlidir. Tam da bu örnekte olduğu gibi, toplumun geneline yönelik olan uygulamaların engelli bireyler açısından olumsuz sonuçlar doğurması ayrımcılıktır ve *dolaylı ayrımcılık* olarak nitelenen bu tür ayrımcılık biçimleri ders kitaplarında dikkate alınmamaktadır.

Dolaylı ayrımcılık üzerine bilgilendirme yapılması amaçlanan bu içerikte, engelli bireylerin eğitim haklarını kullanamamaları “engelleri nedeniyle” ifadesiyle gerekçelendirilmekte ve “onların engelleri bu haklarını kullanmayı imkânsız hâle getirmektedir” denmektedir. Bu yaklaşım, engelliliği bireysel bir sorun olarak yorumlayan hâkim söylemi yeniden üretmekte ve engelliliğin toplumsal boyutunu reddetmektedir. Oysaki engellilik, kişinin bedenindeki ‘eksiklik’ten değil; aksine, toplumsal düzenlemelerin farklılıklar gözetilmeden, ‘sağlamcı’ ve dışlayıcı bir biçimde kurgulanmasından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle eğitim hakkını *kullanamayan* engelli bireyler *engellerinden* değil, *engellenmişliklerinden* ötürü sorun yaşamaktadır. Ayrıca ders kitabında bu soruna çözüm olarak “engelli öğrencilere devlet tarafından evlerinde eğitim hizmeti alma imkânı sağlanması” sunulmaktadır. Evde eğitim hizmeti engelli hakları aktivistleri, eğitimbilimciler ve farklı disiplinlerden uzmanlar tarafından tartışılan ve fikir birliğine varılamayan bir meseledir. Ancak ders kitaplarındaki hâkim söylem ile birlikte düşünüldüğünde, evde eğitim hizmeti engelli bireylerin toplumsal yaşamdan uzaklaştırılmaları, dolayısıyla toplumsal temasın engellenmesi riski taşımaktadır. Ders kitaplarında engelli bireylerin hayatın her alanına katılabildiği -ve katılmasının hak olduğunun kitapların genelinde belirtildiği- bir çerçeve sunulduğunda, kitaplar hak temelli bir yaklaşımla hazırlandığında bu risk önlenabilir. Bu noktada ilgili alıntıda, engellilerin toplumsal yaşama *eşit katılımı* için erişilebilirliğin önemi vurgulanmalı; eğitim sisteminin ve eğitim kurumlarının *herkes için erişilebilir* şekilde tasarlanmasına ve hizmet vermesine odaklanılmalıdır.

5. Engelliliğin tıbbi yaklaşımla ele alınması ve farkların ‘sorun’ olarak tanımlanması

Engellilik, araştırma kapsamında incelenen ortaöğretim ders kitaplarında farklı bir zeminde ele alınmaktadır. Sağlık Bilgisi ders kitaplarında engelliliğin tıbbi yaklaşımla ele alındığı ve tedavisinin hedeflendiği bir söylem kurulurken, Sosyoloji ve Psikoloji ders kitaplarında ‘normal’ ol(m)anın *-sağlıklı olmak-* tanımlandığı ve bu tanımlamanın dışında kalan kesimlerin *-engellilerin-* ‘toplumsal sorun’ olarak nitelendiği bir içerik yer almaktadır.

a. Tıbbi yaklaşım ve sağlamlılık

Sağlık Bilgisi ders kitaplarının ilk ünitesi “Sağlık, Hastalık ve Engellilik” başlıklı olup, bu kitaplarda Dünya Sağlık Örgütü’nün sağlık tanımı yer almakta ve bu tanımda sakatlık, hastalık ile birlikte anılarak sağlıklı olma hâlinde dışlanmaktadır.

Dünya Sağlık Örgütü:

Sağlık: *Sadece* hastalık ve sakatlık olmaması değil; ...tam bir iyilik hâli. (Sağlık Bilgisi, MEB, s.12)

Bu noktada engelliliği istenmeyen bir hâl ve bireysel bir sorun olarak gören tıbbi yaklaşımı hatırlamak anlamlı olacaktır. Bu bakış açısına göre, engellilik bireyden kaynaklanan ve bireye ait olan, tedavi edilmesi ya da düzeltilmesi gereken bir hastalıktır. Bu nedenle sağlıklı olmayan bireyler ötelenmektedir. Sağlık Bilgisi ders kitaplarında “sağlıklı toplumun sağlıklı bireylerden oluştuğu”, “sağlıklı ve nitelikli insan gücünün” toplumlar için zenginlik olduğu söylenmektedir.

Sağlıklı insan; üretken, kendinin, ailesinin ve ülkesinin mutluluğu için çalışan, sosyal bir varlık olarak kendinden beklenen görevleri yerine getirebilen kişidir. (Sağlık Bilgisi, MEB, s.39)

Sağlıklı bir toplum sağlıklı bireylerden oluşur. Sağlıklı bireylerden oluşan toplumlar daha kolay kalkınabilir. Çünkü sağlıklı insanlar daha verimli çalışır, daha çok üretirler. ... Toplumların en önemli zenginliği sağlıklı ve nitelikli insan gücüdür. (Sağlık Bilgisi, Tuna, s.22)

Bu bağlamda bu yaklaşımın sağlıklı olmayan bireyleri ‘toplum için faydalı olmayan’ bireyler olarak nitelediğini söylemek mümkündür. Sağlıklı olmayı yücelten ve dayatan bu yaklaşım, engellilere yönelik ayrımcılığı meşrulaştıran bir düşünme biçimi olarak işlemekte ve *sağlamlılık* olarak adlandırılmaktadır. Sağlamlılık, engelli bireylerin hak sahibi yurttaşlar olarak algılanmasının önüne geçmekte ve ‘topluma yük’ olarak var olmalarına neden olmaktadır; toplumun engelliliğe yaklaşımını da bu çerçevede kurmaktadır. Engelli bireylerin toplumsal yaşama eşit katılımı için gerekli planlamaların ve düzenlemelerin eksikliği yerine, ‘bireysel kusurları’ sebebiyle haklarından yararlanamadıkları algısını güçlendirmektedir. Bunun sonucunda engelliliğe yardım temelli yaklaşım toplumda egemen olmakta ve engelli bireyler hak öznesi değil; topluma uyması beklenen ve/veya -genellikle maddi- yardıma muhtaç, merhamet edilesi *yardım nesnelere* olarak nitelenmektedir.

Sağlık Bilgisi ders kitaplarında engelli bireylerin “toplumsal yaşama uyum sağlamaları” hususunda bazı çözümler de sunulmaktadır. Ancak sunulan bu çözümler tek bir bakış açısını yansıtmamakta ve yer yer birbirleriyle çelişmektedir. Kitaplarda bazı noktalarda engelliliğin sosyal boyutuna, yani yalnızca bireysel olmadığına değinilmekte; bazı noktalarda ise engelliliği bireysel bir trajedi olarak kuran söylemlere rastlanmaktadır. Bu durum bizlere Sağlık Bilgisi ders kitaplarında engelliliğe dair tek bir yaklaşımın benimsenmediğini göstermektedir.

Engel, kişinin eğitim ve iş yaşamındaki performans ve başarısını olumsuz etkilediği gibi günlük gereksinimlerini karşılamada da sorunlar oluşturmakta, engelli kişi bir **başkasının yardımına ihtiyaç** duyabilmekte ...

(Sağlık Bilgisi 9, Tuna, s.13)

Hastalığın yalnızca bireyin sorunu olmadığı anlayışı ...

(Sağlık Bilgisi 9, Tuna, s.14)

Tüm engellerde olduğu gibi bireyin ve ailesinin sorunu olmaktan çok

toplumu ilgilendiren bir durum ...

(Sağlık Bilgisi 9, Tuna, s.13)

Sağlık Bilgisi ders kitaplarında “toplumsal yaşama uyum” için sunulan çözümlere bakıldığında karşımıza ilk olarak “empati” çalışmaları çıkmaktadır. Resim 15’teki ders kitabı alıntısında yer alan empati konulu etkinlikte öğrencilerin, gözlerini bağlayıp sınıfta dolaşarak engelli bireylerin karşılaştıkları sorunların farkına varmalarını sağlamak amaçlanmaktadır.

Etkinlik 1.3: Engelli Sorunlarına Yönelik Mülakat Çalışması

Amaç
Sosyal hayatta engellilerin karşılaştıkları sorunların farkına varmak

Araç Gereç ve Materyaller
Kalem, defter, silgi

İşleniş Süreci

1. Öğretmenin rehberliğinde “işitme”, “görme”, “zihinsel” ve “ortopedik engel” olmak üzere dört ayrı grup oluşturunuz. Engel türleriyle ilgili edindiğiniz bilgileri arkadaşlarınızla paylaşınız.
2. Bir arkadaşınızın gözünü elleriyle kapatmasını sağlayınız. Arkadaşınızın sınıf içinde dolaşmasını isteyiniz. Arkadaşınızın rahatça dolaşıp dolaşamadığına dikkat ediniz.
3. Gözünü kapatan arkadaşınıza neler hissettiğini ve ne gibi zorluklar yaşadığını sorarak görme engellilerle empati yapmasını sağlayınız.
4. Diğer engel gruplarının (işitme, zihinsel ve ortopedik) da neler yaşayabileceklerini sınıf ortamında arkadaşlarınızla tartışınız. Sorunlara yönelik çözüm önerileri getiriniz.

Kendimizi Değerlendirelim

1. İşitme, görme, zihinsel ve ortopedik engellilik durumunda karşılaşılan zorluklar nelerdir? Açıklayınız.
2. Toplumsal duyarlılığın gelişmesini sağlamaya yönelik çözüm önerileri neler olabilir?

Resim 15 (Sağlık Bilgisi, MEB, s.13)

Böylesi bir empati çabası sorunludur. Her ne kadar “engellilerin karşılaştıkları sorunların farkına varmak” amacı ile gerçekleştirilse de, bu tür etkinliklerde duygulara yapılan vurgu ile de engelliliğin ‘acınası’ bir hâl olduğu algısı tetiklenmekte ve engelliliğe yardım temelli yaklaşım güçlendirilmektedir. Ayrıca bu tür çalışmalarda, engelli bireylerin karşılaştıkları sorunların esas nedeni olarak çevresel düzenlemeler ve ayrımcı toplumsal algı hedef alınmamaktadır. Dolayısıyla engelliliğin bireysel bir sorun olduğu yanılgısı yeniden üretilmektedir.

Engelli bireylerin topluma uyumu için bir diğer çözüm olarak rehabilitasyon önerilmekte ve “bedensel sakatlıkların mümkün olduğu kadar düzeltilmesi” (MEB, s.21) gerektiği vurgulanmaktadır. Rehabilitasyonun, engelli bireylerin “başkalarına bağımlı olmaktan kurtulmaları” için gerektiği savunulmaktadır. Ancak engelli bireylerin bağımsızlığı için gerekli olan tek şey rehabilitasyon değildir ve yaşanan çevre de bu meselenin boyutlarından biridir. Bu bağlamda Sağlık Bilgisi ders kitaplarında bazı noktalara *iliştirilen*, ancak kapsamlı bir şekilde ele alınmayan bir başka konu olan çevre düzenlemelerinden de bahsetmek faydalı olacaktır.

Kitaplarda düzenlemelerin tek başına yeterli olmayacağı ve “toplum duyarlılığına” da ihtiyaç duyulduğunun altı çizilmekte; bir görsel aracılığı ile kılavuz yol üzerine park edilmiş bir araç resmedilmektedir. Aşağıda yer alan alıntı, farkındalık yaratmak noktasında olumlu bir örnek olarak kaydedilebilir. Ancak görselin başlığı olan “Engel**Sizsiniz**” ifadesi, toplumun bütününe hedef gösteren ve suçlayan bir tutum içermektedir. Bu noktada devletin, duyarsız ve ayrımcı yurttaşların davranışını önlemek adına yaptırım uygulaması gerektiğine dikkat çekmek faydalı olacaktır.

Engellilerin günlük yaşamını kolaylaştırmak için yapılan hizmetler, **toplumsal duyarlılığın artması ile** daha etkili olur. Aksi takdirde görme engelliler için özel yapılmış hissedilebilir kaldırım yüzeyleri fotoğrafta görüldüğü gibi duyarsızca park edilmiş araçlar yüzünden amacına ulaşamayabilir. (Sağlık Bilgisi, MEB, s.14-15)

Resim 16 (Sağlık Bilgisi, MEB, s.15)

Bu tür bilgilere Sağlık Bilgisi ders kitaplarında yer veriliyor olması farkındalık yaratmak adına bir çaba olduğunu bizlere kanıtlaştığı için değerlidir; ancak bu yaklaşım kitapların geneline yansımamaktadır. Kitaplardaki hâkim söylem tıbbi yaklaşımı ve sağlamlılığını güçlendirir niteliktedir ve engellilik bazı noktalar dışında temsil edilmemekte, geniş bir çerçevede ele alınmamaktadır.

b. Normallik

Diğer branşlardan farklı olarak Sosyoloji ve Psikoloji ders kitaplarında, fiziksel engellilik ya da (bedensel) sağlıklı olmak eksenli bir çerçeve yerine daha toplumsal ve psiko-sosyal bir çerçeve söz konusudur. Örneğin, Sosyoloji ders kitaplarında yer alan “toplumsal norm” ve “toplumsal sapma” ile Psikoloji ders kitabında yer alan “normal dışı davranış türleri” konuları, toplumda ve bu iki disiplinin sınırları içinde kimlerin ‘normal’, kimlerin ‘anormal’ olarak adlandırıldığı/ adlandırılması gerektiği üzerine kuruludur. Sosyoloji ders kitaplarında ‘hâkim’ ‘norm’ ve ‘değer’lere uymayan davranışlarda bulunma hâli “toplumsal sapma” olarak adlandırılmakta, toplumsal sapma ise bir “toplumsal sorun” olarak nitelenmektedir.

Psikoloji ders kitabında yer alan “normal dışı davranış türleri” konusu da, Sosyoloji ders kitaplarında yer alan “toplumsal sapma” konusunda olduğu gibi, bir ikili karşıtlık üzerinden işlenmektedir. Normal davranış “düzgün”, “doğru” ve “kurala uyan” sıfatlarıyla nitelenmekte ve olumlanmaktadır.

Normal Dışı Davranış Türleri

Normal ve Anormal Kavramları Normal, kurala ve alışlagelene uyan, anormal ise bunlara uymayan anlamına gelir. ... Normal davranış, insanın ... alışlagelen, düzgün, doğru, kurala uygun biçimde gösterdiği tepkidir.

(Psikoloji, Ekoyay, s.198)

Psikoloji ders kitaplarında “normal” kavramına pek çok noktada değinilmektedir. ‘Normal’ olmadığı düşünülen bir durum ya da kimse, ‘normal’ olma hâline referansla adlandırılmakta ve değerlendirilmektedir. ‘Normal olduğuna inanılan’, -bir kabul ve varsayıma dayanarak- ‘normal olmadığına inanılan’ ile kıyaslanmaktadır. Dolayısıyla farklı hâller, bu varsayıma göre kategorize edilmekte ve adlandırılmaktadır.

Aşağıda yer verilen alıntıda işitme engelli çocukların, işitme engelli olmayan akranları ile kıyaslandığını; “kadar” ifadesinin bu kıyaslamaya neden olan, ‘sağlam’ olanı ‘normal’ olarak referans alan ve tanımlayan inancı örneklediğini ve güçlendirdiğini söylemek mümkündür.

Resim 17 (Psikoloji, Ekoyay, s.198)

Altı yaşındaki işitme engelli çocuklar ... **Bu çocuklar** ... genellikle **bu tür çocuklar normal yaşları kadar** iyi düşünebilir görünmektedirler. ... **Bu çocuklar**, resimleri kendi başlarına sınıflandırdıklarında ... **normaller kadar başarılı** olmuşlardır. (Psikoloji, Ekoyay, s.153)

... Diğer yönlerden **normal** olan bu kişiler ... **Normal insan gücünün** üstünde ... bazen iki dönem <manik-depresif> arasında **normal** davrandığı ... (Psikoloji, Ekoyay, s.199)

Sonuç

Engelliliğe ve engelli bireylere yönelik toplumsal algıyı dönüştürmek amacıyla eğitim-öğretim materyallerinin içeriğinin de dönüştürülmesi, hak temelli ve kapsayıcı bir içeriğin yaygınlaştırılması temel ihtiyaçlardandır. Engelliliğe dair hâkim yargıların ve tutumların hak temelli bir çerçeveye kazanmasında ders kitapları büyük önem taşımaktadır.

Rapor boyunca açıklanan ve örneklenen araştırma bulgularını özetleyecek olursak, engellilik ders kitaplarının genelinde değil, yalnızca belli temalar dâhilinde temsil edilmektedir. Bu temalar Hayat Bilgisi ders kitaplarında yer alan Farklılık, Türkçe ders kitaplarında yer alan İletişim ve Fen Bilimleri ders kitaplarında yer alan Beş Duyu temalarıdır. Engelliliğe dair içerik, temaların belirli noktalarına iliştilmektedir ve engellilik ders kitaplarının genel söyleminde yer almamakta, olağanlaştırılmamaktadır. Ayrıca ders kitaplarında engellilik kimikleştirilmekte ve engelli bir karaktere *yalnızca* engelliliğinden ötürü yer verilmektedir. Oysaki bireyler tek bir özellikten ibaret değildir; engelli karakterler çeşitli toplumsal rollerde ve toplumsal hayata katılırken temsil edilmelidir. Kimikleştirilmenin yanı sıra, ders kitaplarında başarı öykülerine de sıklıkla yer verilmekte ve bu öykülerde başarı istisnalaştırılarak bireyin kendi çabasına vurgu yapılmakta; birey “*her şeye rağmen*”, “*azimli*” bir kahraman olarak sunulmaktadır. Böyle bir hikâyeleştirme, sorumluluğu engelli bireylerin sırtına yüklemekte ve devlet tarafından sağlanması gereken düzenlemelerin ve alınması gereken önlemlerin önemini görünmez kılmaktadır.

Ders kitaplarındaki genel söylem engelliliğe yardım temelli yaklaşmaktadır. Toplumda hâkim olan bu algı, mücadelesi zor bir bakış açısıdır. Çünkü bu bakış açısı ile, engelliliğin “*yardım ederek*”, “*kabul ederek*”, “*hoşgörerek*”, “*sevgi ile yaklaşarak*” çözülecek bir sorun olduğu kanısı pekiştirilmektedir; engelliliğin bir toplumsal adalet meselesi olduğu yadsınmaktadır. Engelliliğe yardım temelli yaklaşımın içerik ile araştırma süresince pek çok farklı noktada karşılaşıldığından, hak temelli bir perspektife ne denli ihtiyaç olduğu aşikârdır. Yardım temelli yaklaşıma ek olarak, ders kitaplarında engelliliğin insan hakları bağlamında sorunlu ele alınışını anmak bu noktada faydalı olacaktır. İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi ders kitabında yer alan içerikte, diğer branşlarda olması gerektiği gibi, engelliliğin insan hakları yaklaşımıyla ele alınması gerekiyorken, *acımacı* algıyı pekiştirir nitelikte bir içeriğe rastlanmaktadır. Çözüm olarak hukuki ve eşitlikçi bir çerçeve -bu branşta dahi- sunulmamaktadır.

Engellilik, ortaöğretim ders kitaplarında ilköğretim ders kitaplarındakinden daha farklı bir zeminde işlenmektedir: “Sağlamcılık” ve “normallik”. Araştırma kapsamında incelenen ve raporlanan Sağlık Bilgisi, Sosyoloji ve Psikoloji ders kitaplarında engellilik “*hastalık*”, “*toplumsal sapma*” ve “*norm dışı olma*” bağlamlarında ele alınmaktadır. Sağlık Bilgisi ders kitaplarında hâkim söylem engelliliğe tıbbi yaklaşımdır.

Engelliliği 'bireysel bir sorun' ve 'tedavi edilmesi gereken bir hastalık' olarak ele alan, yetilibedenliliği hiyerarşik bakımdan daha üstte konumlandırılan ve "sağlamcılık" olarak adlandırılan bu yaklaşım, engelliliğin toplumsal boyutunu hesaba katmamakta ve eşitlikçi bir çerçeve sunmamaktadır. Engellilik, Sosyoloji ve Psikoloji ders kitaplarında ise 'olması gereken' kabul edilen '*normal*'in dışında bir hâl olarak işlenmekte, '*normal*' kabul edilene referansla tanımlanmakta ve kategorize edilmektedir.

Sonuç olarak, ders kitaplarında engelliliğin yer alması için yadsınmaz bir çaba söz konusudur; ancak bu çaba hak temelli bir çerçeve ile sunulmadığı ve engellilik olağanlaştırılmadığı sürece, engelli bireylerin karşılaştığı sorunların son bulması daha da zorlaşmaktadır. Ders kitaplarında engelliliğin, 'istenmeyen', 'sorunlu' bir durum olarak tarif edilmesi, engelli bireylerin gündelik hayatta karşılaştığı sorunlar konusunda hak temelli bir bilgilendirme yapılmaması ve farkındalık yaratılmaması engelliliğin eşitlikçi bir zeminde tartışılmamasına neden olmaktadır. Oysaki öğrencilerin, dolayısıyla toplumun, engelli bireylerin hak öznesi olduklarına dair bilgilendirilmeleri ve farkındalık kazanmaları amacıyla ders kitaplarının dönüştürülmeleri önemli ve gereklidir.

Engelli bireylerin eğitime tam ve etkin katılımları için ders kitaplarının yanı sıra, eğitimin bütün unsurları (eğitim kurumlarının fiziksel erişilebilirliğinden sınıf içi uygulamalara kadar) kapsayıcı bir yaklaşımla ve farklılıklar gözetilerek dönüştürülmelidir. Ayrıca, engellilerin eğitim dışındaki yaşam koşullarının da hesaba katılması gerekmektedir. Bunun için engelli bireylerin karşı karşıya oldukları gelir yoksulluğu ve sosyal dışlanma risklerini ortadan kaldıracak bütüncül bir sosyal politika yaklaşımına ihtiyaç duyulmaktadır. Eğitimcilerin engelli hakları ve engellilere yönelik kamusal sosyal destek programları konusunda bilgi sahibi olmaları, engelli bireylerin haklarından ve destek programlarından yararlanmaları amacıyla yönlendirme yapımları büyük önem taşımaktadır¹².

¹² Yılmaz, V. (2015) "Engellilerin Eğitime Erişiminde Kamusal Sosyal Destek Programlarının Önemi" *Engellilik ve Ayrımcılık: Eğitimciler için Temel Metinler ve Örnek Dersler* içinde, (der.) K. Çayır, M. Soran ve M. Ergün. İstanbul: Karekök Yayınları. s. 81-91. Erişim tarihi: 16 Ocak 2017. <http://secbir.org/images/2015/pdf/metin6.pdf>

Kaynakça

Centre for English Language Education and Communication Research, City University of Hong Kong (2004) "Stereotypes in Textbooks and Teaching Materials in Hong Kong." *Human Rights Education in Asian Schools*. 7.

Çayır, K. ve Ergün, M. (2014) *Ders Kitaplarında Engellilik*. Erişim tarihi: 2 Ocak 2017. http://secbir.org/images/haber/2012/07/derskitaplarindaengellilik_rapor.pdf.

Çocuk Haklarına Dair Sözleşme, Erişim tarihi: 16 Ocak 2017. https://www.unicef.org/turkey/crc/_cr23b.html

Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme, 3 Aralık 2008 tarih ve 2009/15137 Sayılı Karar, Resmi Gazete, 14 Temmuz 2009, Sayı, 27288. Erişim tarihi: 16 Ocak 2017. <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2009/07/20090714-1.htm>

Hardin, B. (2007) "Physical Education Textbooks and Portrayals of Disability." *PALAESTRA*, 23 (4), 6-8.

Knudsen, S. (2005) "Intersectionality: A Theoretical Inspiration in the Analysis of Minority Cultures and Identities in Textbooks." *Caught in the Web or Lost in the Textbook? Eighth International Conference on Learning and Educational Media* içinde, (der.) E. Bruillard, B. Aamotsbakken, S. V. Knudsen, and M. Horsley. IARTEM. 61-76. Erişim tarihi: 2 Ocak 2017. https://iartemblog.files.wordpress.com/2012/03/8th_iartem_2005-conference.pdf

Menda, E., Balkan, N. ve Berktaş, N. (2013) *Engelsiz Türkiye için: Yolun Neresindeyiz? Mevcut Durum ve Öneriler*. İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları

Sart, Z. H. (2015) "Engelli Çocukların Eğitim Hakkı: İnsan Hakları Çerçevesinde Kaynaştırma/Bütünleşme Yoluyla Eğitim" *Engellilik ve Ayrımcılık: Eğitimciler için Temel Metinler ve Örnek Dersler* içinde, (der.) K. Çayır, M. Soran ve M. Ergün. İstanbul: Karekök Yayınları. s. 93-108. Erişim tarihi: 16 Ocak 2017. <http://secbir.org/images/2015/pdf/metin7.pdf>

Taboas-Pais, M. ve Rey-Cao, A. (2012) "Disability in Physical Education Textbooks: An Analysis of Image Content." *Adapted Physical Activity Quarterly*, 29 (4), 310-328.

T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ve Türkiye İstatistik Kurumu (2010) *Özülülerin Sorun ve Beklentileri Araştırması*. Erişim tarihi: 16 Ocak 2017. www.tuik.gov.tr/IcerikGetir.do?istab_id=244

Tuncer, T., Karasu, N., Altunay, B. ve Güler, Ö. (2011) "Türkçe İlköğretim Kitaplarında Engel ve Engellilik: Bir Doküman Analizi Örneği." *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 31 (2), 439-457.

TÜİK (2013) *Nüfus ve Konut Araştırması 2011*. Ankara: TÜİK

Yılmaz, V. (2015) "Engellilerin Eğitime Erişiminde Kamusal Sosyal Destek Programlarının Önemi" *Engellilik ve Ayrımcılık: Eğitimciler için Temel Metinler ve Örnek Dersler* içinde, (der.) K. Çayır, M. Soran ve M. Ergün. İstanbul: Karekök Yayınları. s. 81-91. Erişim tarihi: 16 Ocak 2017. <http://secbir.org/images/2015/pdf/metin6.pdf>

Ek1 - İncelenen ders kitapları listesi

Branş	Seviye	Yayınevi 1	Yayınevi 2
Türkçe	1	MEB	
Türkçe	2	Doku	
Türkçe	3	Kartopu	
Türkçe	4	Özgün	
Türkçe	5	MEB	
Türkçe	6	MEB	Dörtel
Türkçe	7	MEB	Meram
Türkçe	8	MEB	Dikey
Hayat Bilgisi	1	MEB	
Hayat Bilgisi	2		Evren
Hayat Bilgisi	3		Sevgi
Sosyal Bilgiler	4		Koza
Sosyal Bilgiler	5		Berkay
Sosyal Bilgiler	6		Evren
Sosyal Bilgiler	7	MEB	Ekoyay
Fen Bilimleri	3	MEB	
Fen Bilimleri	5	MEB	
Fen Bilimleri	7		Sonuç
Matematik	1	MEB	
Matematik	4		Dikey
Matematik	5	MEB	
Matematik	8		Sevgi
Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi	4		Yıldırım
Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi	6	MEB	
Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi	8	MEB	
Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi	9	Netbil	
Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi	11	Dikey	
İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi	4	MEB	
Sağlık Bilgisi	Ortaöğretim	MEB	Tuna
Sosyoloji	Ortaöğretim	MEB	Ekoyay
Psikoloji	Ortaöğretim		Ekoyay

#EgitimeEsitKatilim

Eğitime EŖit Katılım Projesi,
İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyoloji ve Eğitim alışmaları
Uygulama ve Araştırma Merkezi (SEÇBİR),
Toplumsal Haklar ve Araştırmalar Derneği (TOHAD) ile
Eğitim Reformu Girişimi (ERG) ortaklığında
Sabancı Vakfı Hibe Programları
kapsamında yürütülmektedir.

 /EgitimeEsitKatilim

 /EKatilim